

HIT ÉS HITETLENSÉG DILEMMÁJA – VASZILIJ FIVEJSZKIJ ATYA BUKÁSA

Írásomban azt a folyamatot kívánom kiemelni az orosz irodalom néhány alkotásán keresztül, hogyan lesz a megkérdőjelezhetetlen hitből a belső bizonytalanság okozta elbizonytalanodás. A mártírok, szentek ugyanúgy képesek meghalni Krisztusért, mint az eretneknek nyilvánított, de hitében haláláig kitartó Avvakum és Jepifanyij atyák. Leonyid Andrejev Vaszilij Fivejszkij élete című kisregényében azt a kérdést teszi fel, hogyan jut el odáig egy pap, hogy elveszti a hitét.

Az óorosz irodalom kialakulása szorosan kapcsolódik a kereszténység felvételéhez. Az ortodox vallású szlávok közös irodalmának részét alkották a szentek életét, szenvedéseit, istenfélő cselekedeteit, illetve csodatevéseit elbeszélő életírások, a legendák. A legenda műfajának kezdetei a kereszténység első évszázadainak martirologiai írásaihoz, azaz a keresztény vértanúk történeteire nyúlnak vissza. A legenda hőse már fogantatásától kezdve Isten kiválasztottja, szent, akinek kalandos, gyakran szenvedésekkel és megpróbáltatásokkal teli élete azt szemlélteti, hogyan kell az elvont keresztény eszméket a gyakorlatban, a mindennapok során képviselni és megvalósítani. Szláv talajon a hagiográfia talán legtermékenyebb válfaja a paterikon legenda volt. Ez valamilyen szerzetesi közösség szentéletű, aszketikus tetteket megvalósító tagjainak életéből tanulságos epizódokat mutat be érdekes, a képzeletet lenyűgöző, de többnyire rövid elbeszélés formájában. Ezekben a művekben a jó és a rossz szakadatlan harca folyik az emberi lélekért, a valós és a képzeletbeli elemek keverednek, és gyakran a kolostorok mindennapjai, illetve a kolostoron kívüli társadalmi élet, az erkölcsök, szokások is visszatükröződnek bennük. Ezért ezek a legendák egyszersmind fontos művelődéstörténeti forrásul is szolgálnak.¹

A Barlangmonostori Paterikon tartalmazza Magyar Mózes legendáját, aki Borisz apródjának, a magyar származású Györgynek a fivére. Magyar Mózes kemény küzdelmet vív érzéki vágyaival, hogy tisztasági fogadalmához, a Krisztusért való lemondásához hű maradjon.

A paterikoni legendákat nemcsak a szerzetesi eszményt népszerűsítő egyház, hanem a későbbi európai irodalom is megőrizte. A hagiográfia fontos forrása a 19. századi szépirodalomnak is, amelynek olyan kiemelkedő alakjai, mint pl. A. Leszkov, L. Tolsztoj, G. Flaubert, A. France és mások is felismerték az izgalmas elbeszélések cselekményében, témájában, konfliktusaiban és stílusában rejlő lehetőségeket.² A szépirodalmi szerzők azonban nemcsak a szentek életéből merítettek sokat, hanem a Bibliát is forrásnak tekintették.

A 17. században fontos műfajnak számított az életrajz vagy életírás. A „zsityije” irodalommal szemben Avvakum protopópa önéletírása³ a középkori hitvitázó iratok és szentek életéről szóló legendák folytatása, de ebbe a klasszikus formába reális életleírásaival a konkrétum, a tények világa is belekerül, áttörve a konvencionális műfaj keretein. Avvakum harminc évvel a pappá szentelését követően lelkiatyja, Jepifanyij barát ösztönzésére írta meg életének történetét. Mielőtt rátért első megpróbáltatásainak lejegyzésére, a Szentháromságról és az ige megtestesüléséről írt, úgy, ahogyan azt ő hirdette, amiben élt, és amiben meghalt. Jepifanyij barát pedig Avvakum hatására vetette papírra életének csodás eseményeit. Míg nála inkább a misztikumra és a lelki eseményekre helyeződik a hangsúly, addig Avvakumnál a tettek, az eretnek elleni ádáz harcra és ebből adódó szenvedéseire. Amikor Nyikon 1652-ben a pátriárkai székbe került, Jepifanyij kivonult a pusztába remetének, mert nem volt hajlandó elfogadni Nyikonnak és körének az egyházi reformjait. Jepifanyij a pusztában több ízben meglátogatta a gonosz, hol tűz ütött ki a cellájában, hol pedig hangyák lepték el lakhelyét. Először emberi erővel akart szembeszállni a démonnal, de sikertelen kísérletek után Jézushoz és a Szűzanyához fohászokodva menekült meg. E helyütt fogalmazza meg azt a nagy igazságot, mely az egész életét végigkíséri, még akkor is, amikor visszatér a pusztából és Avvakum mellé áll a Nyikon pártiak ellen: „Bármely semmiségeknek látszó és csekély dolgot sem lehet elrendezni Isten segítsége nélkül.” Jepifanyij szerzetes önéletírása telis tele van csodálatos eseményekkel, csakúgy, mint az óorosz irodalom szentek történetei. Megkínózzák őt, de túléli. Kitépik a nyelvét, de visszano. Levágják karját, de képes keresztet faragni.

¹ Ferincz István: A Kijevi Rusz irodalma: http://hu.wikisource.org/wiki/A_Kijevi_Rusz_irodalma#cite_note-58

² u. o. http://hu.wikisource.org/wiki/A_Kijevi_Rusz_irodalma#cite_note-58

³ Avvakum Protopópa önéletírása/Jepifanyij szerzetes önéletírása. Ford: Juhász József; Bp: Kriterion Könyvkiadó, 1979. 188 p.

Avvakum protopópa már szinte fanatikus elszántsággal száll szembe ellenfeleivel. Nem hajlandó semmiféle kompromisszumra az újhitűekkel szemben, még akkor sem, ha száműzik, megkínózzák. Egyik ilyen száműzetésekor történt, hogy egy Paskov nevű, igen komisz emberhez került, aki kínozza az embereket. Két özvegyasszony éppen kolostorba vonult, ám Paskov erőszakkal akarta őket férjhez adni. Avvakum szembeszállt Paskov akaratával, aki szörnyen megbüntette őt. A protopópa Istenhez fordult és feltette a kérdést: *„Istennek fia, miért engeded, hogy az az ember olyan szörnyen megverjen engem? Hiszen a te özvegyeidért emeltem szót! Ki lehet bíró köztem és teközted? Amikor loptam, akkor sem bántalmaztál engem, most meg nem is tudom, mit vétettem! Mintha jó ember lettem volna! Jób is így beszélt, de ő igaz ember volt, feddhetetlen, pedig az Írást sem ismerte, törvényen kívül élt, egy barbár országban, és a teremtett világból ismerte meg az Istent. Én pedig, először is bűnös ember vagyok, másodsor törvényre támaszkodom, és az Írás alapján bizonygatom, milyen sok megpróbáltatáson át kell bejutnunk a mennyek országába, és most mégis ilyen esztelenségre vetemedem.”* Ekkor az esővíz a szájába csapott, észhez tért és bűnbánatot tartott Isten előtt. Sok viszontagságon ment keresztül, nagyon elesett volt, de lélekben már összeszedte magát, nem szállt ismét perbe Istennel. A próféta és az apostol szavai jutottak eszébe: *„Fiam, ne vesd meg az Úrnak fenyítését, se meg ne lankadj, ha ő dorgál téged. Mert akit szeret az Úr, megdorgálja, megostoroz pedig mindent, akit fiává fogad. Ha a fenyítést elszenveditek, az Isten ő magát néktek ajánlja, mint fiainak. Hogyha fenyítés nélkül valók vagytok, melyben mindenenk részesek, bizonyára fattyak vagytok és nem fiak.”* Ezekkel a szavakkal erősítette meg magát.

A bibliai Jób történetének párhuzama sejlik fel ennél a jelenetnél. Sem Avvakum, sem pedig Jób nem lázad Isten ellen az elszenvedett bajokért és fájdalmaikért. *„Ha a jót elfogadjuk Isten kezéből, miért ne fogadnánk el a rosszat is.”*⁴ – teszi fel a kérdést Jób. Isten szól Jóbbhoz, majd Jób Istent kérdezi: *Kérdezni akarlak, világosíts fel!*⁵ Aztán hozzáfűzi e sorokat: *Visszavonok mindent és megbánok porban és hamuban!*⁶ Ez azt jelenti, hogy Jób nem beszél vissza, nem mond ellent többé, mert új látásra, megértésre jutott. Óriási változás ez a megértésben. A bölcsesség többé nem a felismerés, az intelligens átlátása a világ dolgainak, hanem az istenfélelem és a gonosz kerülése. És ez nem válasz, hanem további kérdésre indítja Jóbot és Avvakumot is, aki szintén megbánta, hogy ha egy pillanatig is, de perbe szállt Istennel.

Jób történetét dolgozza fel és dolgozza át Leonyid Andrejev is. A 19. és a 20. század fordulóján élt neves orosz író komor filozofikus műveinek egyik legismertebbje a Vaszilij Fivejszkij élete (1903), amely az Istenbe vetett hitét egyre inkább elvesztítő vidéki pap meghasonlásáról szól.

A mű teljes egészét átszövik a kereszténység és a pogányság elemei. Ez nem egyedüli példa, hiszen a 19. századtól kezdve a népi hitvilág az orosz irodalom számos alkotásába beépült. A népi misztikus tudat a keresztény tanítások ellenpólusaként szerepel, az isteni igazsággal szemben a pogányság tévelygése állnak.

Vaszilij Fivejszkij *„türelmes és alázatos ember volt és hosszú időn át észre sem vette azt a baljós és titokzatos eltökéltséget, amellyel a csapások egymás után, csúnya, bozontos fejére zúdultak.”* Amikor pappá szentelése után feleségül vett egy szép leányt, aki egy fiút és egy lányt szült neki: *„hálát adott az Istennek, akiben egyszerű, ünnepélyes hittel hitt, úgy is, mint egyházi férfit, s úgy is, mint ártatlan és tiszta lelkű ember.”* Ám Fivejszkij atya *„egész életére ránehezedett a zordon és titokzatos balsors”*. A fátum sötét árnyéka, az elkerülhetetlen végzettudat misztikája kíséri egész életét. A falubeliek is kerülték, nem szerette őt senki. Az átok is nyilvánvaló a regény első sorától kezdve: *„Mintha valami ismeretlen átok sújtotta volna, kora ifjúságától cipelte a bánat, a betegségek és csapások súlyos terhét.”* Hétéves fia vízbe fulladt, s felesége esztét vesztve gyászolta őt. Az atya tehetetlenül nézte, hogy a pópáné italba menekül, kivívva ezzel az egész falu rosszállását. Átkozott sorsa a kislányának sorsára is rátette bélyegét, így lett determinált. Mintha a *„hatéves szívecskéjére is ráborult volna a jövő fekete árnyéka”*. Amikor Vaszilij atya felesége keserű arcáról leolvasta, hogy ez már mindig így lesz, kiment a mezőre, égre emelte tekintetét, és két szót mondott: – *„Én hiszek.”* Olyan volt, mint egy esztelen kihívás, mintha vitatkozna valakivel, mintha valakit, legfőképpen saját magát próbálna meggyőzni. Fivejszkij atya nem a templomba ment, és nem ikon előtt imádkozik, hanem pogány szertartás szerint a Földanyához fut, ki a mezőre. Kulcsfontosságú, hogy a kisregény főszereplője pravoszláv pap, mégsincs ikonról szó a műben.

⁴ Jób 2.10

⁵ Jób 42.4

⁶ Jób 42.6

Egy nap a felesége ismét lerészegedett, és az az esztelen gondolata támadt, hogy ha egy másik fiút szülne, abban feltámadna elhunyt gyermekük. Könyörgött a papnak, ajándékozza meg egy fiúval. Az asszony másállapotba került, s „Vaszilij atya házában csendes, örömteli nyugalom honolt.” A papné megszépült, és még akkor is örült a boldogságának, amikor lánya testét sömör lepte el, állatai megdöglöttek, hiszen tudta, hogy ezek a csapások jelentik annak az árát, aminek a boldogságáért fizetnie kell. Párhuzamot vonhatunk János Jelenések könyvének fekete lovasával, aki az éhínség és a járványok jelképe.⁷ A csapások Isten legsúlyosabb földi büntetései. Fivejszkij atyát és feleségét a baj továbbra sem kerülte el. Az asszony állapota újra súlyosbodott, amikor a várva várt fiuk gyengeelméjűnek született. „Az örületben fogant gyermek, örültként jött a világra.” Így már „senkinek nem volt kedve az élethez, s ettől aztán minden bomlani és zúlni kezdett.” Az élet újra elviselhetetlen lett, még a pap is jajgatott álmában. A felesége rémülten állapította meg: – „te... nem hiszel Istenben”. A pap sápadtan, oktató hangon felelte, magát is meggyőzendő: – „Gondold meg, mit beszélsz! Hiszek Istenben”. De a bizonytalanság kiérződik szavaiból, s ezt még magának sem vallja be. Ez a bizonytalanság a magányosság érzését hívja elő. Alapvető jelentőségű a végzet fogalma, amely az elbeszélés során egyrészt valamiféle feltételezett titokzatos, isteni elgondolással, másrészt pedig az emberi élet tragikusan megélt, eleve elrendelt voltaival kapcsolódik össze. A cselekmény előrehaladása során folyamatos utalások erősítik a főhős életét uraló kettős erő jelenlétét: egyrészt az igazságos és kegyes isteni gondviselését, másrészt a titokzatos és kegyetlen végzetét. A főhős bemutatása is kettősségre épül: alakjának leírása érzelemmentes, ám tudatállapotának, belső vívódásainak ábrázolását az expresszív – drámai megformáltság jellemzi.

Vaszilij atya eltávolodott az emberektől, végezte mindennapi teendőit, ám mintha másik világban élne, minden mozdulatából kiérezhető volt a mélyeséges töprengés. „Istenről és az emberekről gondolkodott, az emberi élet kifürkészhetetlen fordulatairól.” Egyik nap azonban különös dolgok kezdődtek, nem is sejtett gondolatok támadtak elméjében. Eddig valahogy úgy álltak a dolgok: volt egy parányi kis föld, s rajta az óriási Vaszilij atya élt egyedül a maga óriási bánatával és óriási kételyeivel, s más emberek mintha egyáltalán nem is léteztek volna. Most viszont észrevette, hogy hozzá hasonló emberek élnek az életüket, a maga módján szenvednek és reménykednek. Meglátta az arcokon az élet kérlelhetetlen igazságát.

„Napról napra többen jöttek a templomba gyónni, (...) s minden beszédnek ugyanaz volt a tartalma: szenvedés, félelem és nagy-nagy várakozás. Mindenki szidta az életet, de senki sem akart meghalni, mindenki várt valamit, feszülten, szenvedélyesen várt, nem is lehetett tudni, volt-e kezdete ennek a várakozásnak, s úgy tűnt, az első emberrel együtt jelent meg a földön. És átvárt minden agyat és minden szívet, azokat is, amelyek már eltűntek ebből a világból, azokat is, amelyek még éltek, s éppen ettől lett olyan hatalmas, olyan parancsoló. És keserű is volt a várakozás, mert felitta magába a nem teljesülő remények egész bánatát, a becsapott hit minden keserűségét, a határtalan magányosság egész izzó fájdalmát...” Kíméletlenül és visszafogott haraggal kérdezte: „Mit tehettek? Mi vagyok én – Isten? Ót kérdez!” Papi hivatását tagadja meg ezekkel a felkiáltásokkal. Napról napra egyre jobban szégyellte magát, mintha ő követett volna el minden bűnt, ami csak történt a világon, ő fakasztotta volna az összes könnyeket. Szégyellte magát a roskadt házikók miatt, reggelente úgy ment a templomba, ahogyan szégyenletes és irtózatossá kivégzésre mehet az ember. Szembesült híveinek szerencsétlen életével, és fellázadt a lelke a kiúttalanságuk nyilvánvalóságától. Vaszilij Fivejszkij önmagára ébredése ez. Felismeri a részvétre képtelen világot, mely egy szenvedéssel teli sorsközösséggé kovácsolja össze az embereket.

Egyik nap elhatározta, hogy leveti a reverendát, összegyűjt egy kis pénzt, és feleségével elutaznak. Másnap azonban folytatódott a sorscsapások: leégett a házuk és a felesége benn égett. Vaszilij atya ijedten kiáltotta. – „Hiszek.” „A tűzben és a pusztulásban ismerte fel Istennek szavakkal ki nem fejezhető közelségét.” Úgy érezte, hogy kiválasztott ember ő, aki tűzoszlopot lát, mint Mózes a pusztában. Hatalmas erőérzet és uralkodó nagyság ébredt benne. A világnak és saját énjének ezekről a magaslatairól kell visszatérnie a kis emberek nyomorúságos életébe, a hosszú órákba és napokba, amelyek tele vannak mindennel, csak Istennel nem. Sajat lázadásának formálódásával egyidejűleg erős kiválasztottság-tudat alakult ki benne.

A „hiszek” szó periodikusan bukkan fel a műben Vaszilij életének fordulópontjainál, ahányszor szembesülnie kellene hitének megrendülésével, mindig kimondja: „hiszek”. Egy hívő, különösen egy pap számára a hit olyan

⁷ Jel 6.6

evidencia, amely kimondva – főképpen, ha magának szól – az ellenkező értelemmel bír. Először mégsem a fia halálakor hagyja el a száját e szó. Ez egyrészt azt sugallhatja, hogy meg nem történtnek tekinti az eseményt, amit az író azzal az eszközzel ér el, hogy a történetekről a pópáné emlékein keresztül kapunk képet. Másrészt a fiú maga Vaszilij Fivejszkij, illetve a tiszta, hívő, boldog énje: „Vaszilij atya fia is, akit szintén Vaszilijnak hívtak, s ugyanolyan fekete és csendes emberke volt, mint az apja.” A vízbe fúlt gyermek teste a föltétlen hit megszűnése, a lélek halála: „valami fehér dolog egyenletes lebbenései”. Első alkalommal akkor mondja, hogy hiszek, amikor szembesül felesége alkoholizmusával. Másodszor a „hülye” örületben fogantatása után, majd amikor felesége leleplezi titkát, fejére olvassa, hogy nem hisz, aztán a felesége halálakor, és mondja akkor is, amikor egyedül neveli fogyatékos, félig ember, félig szörny fiát, aki bizarr ragaszkodásával, küszködve a szavak formálásával, papának szólongatja az apját, amit ő mintha meg sem hallana. Azért nem akarja meghallani, mert nem akar szembesülni azzal, hogy a második, szintén Vaszilij nevű fia is ő maga, illetve lelkének materializálódása, a saját teremtménye. A hitetlenségéből sarjadó, növe, és egyre erősödő – lábai erősödnek, járni próbál – szörny, pokolfajzat, azaz maga a sötétség, hiszen értelem nélküli. Vaszilij atya hiába olvassa hangosan a Bibliát, nem tudja a démont elűzni, a démon – a hülye – röhög.

Pünkösöd előtt egy béres meghalt. Temetésén Vaszilij atyát különös érzés kerítette hatalmába, furcsa mód úgy érezte, hogy tél van, s a boldogság szállja meg őt. „Adjunk hálát Istennek, (...), mertér a sírba, nem törődik immár híváságos dolgokkal.” – mondja örömmel. A főhős mint messiás, új megváltó, fel akar támasztani egy halottat, a félig felbomlott testet felszólítja: – „Mondom néked, kelj fel.” Gondolatában tél van, hóvihar. A halál elöszelének jelképeként. – „Hát akkor miért hittem én? Hát akkor miért oltottad belém az emberek szeretetét és a szánalmat? Azért, hogy gúnyt űzz belőlem: Miért tartottál engem egész életemen át fogságban, rabként, bilincsbe verve, Nem volt egyetlen szabad gondolatom! Egyetlen szabad érzésem! Egyetlen szabad lélegzetem! Csakis a tiéd volt egyedül, minden csak értted történt! Csak te voltál! Nyilatkozzál meg hát! Várlak téged!” – kiáltozta eszeveszetten. „Mindenki elpusztul.” – villant fel agyában az utolsó gondolat, majd kirohant a falu határán túl, elvágódott az út közepén, mintha még holtában is futna.

Vaszilij Fivejszkij harcba szállt Istennel, nem volt benne alázat, mint Jóbban, Jepifanyijban vagy Avvakumban. „Aki embertársával nem érez együtt, az az Úr félelmével is szakít”⁸ – szól Jób könyve. De Friedrich Nietzsche az Antikrisztus című művében ezt írja: „Az alapelv, miszerint a legkárosabb bűn az, hogy részvétet érzünk azok iránt, akik félresikerültek és gyengék. Az ember veszít erejéből, ha részvétet érez. Az az erővesztés, mellyel a szenvedés már magában megrövidíti az életet, csak fokozódik és hatványozódik a részvét által.”

A szentek élettörténetében mindig fontos szerepe van a kísértésnek. A zsoldárok is a szív próbatételeiről szólnak. A 138. zsoldárban például ezt olvassuk: „Vizsgáld meg, Uram, vizsgáld meg szívemet – tégy próbát és ismerd meg gondolataimat! Nézd meg, nem járok-e a gonoszság útján, – és vezess el az örök útra!”⁹ A sátán az emberi gyengeségeket és szükségleteket használja fel. A szentéletűek legyőzik a bűnt, sikerül visszaverni a démonok, a sátán próbálkozásait. Jóbnál, Avvakumnál és Jepifanyijnál nem kérdés, hogy ellen tudnak-e állni a kísértésnek, de Fivejszkij atya hamar elesik. Még valódi kísértés sem kell neki, elég pár próbatétel, amin nem tud túljutni. Fivejszkij atya kényszeríteni akarja Istent, számon kéri, perel vele. Ebből a kísértésből keletkezik, hogy türelmetlensége kiéleződik, ő maga fanatikussá válik, elbukik. Így csúszik le a szent életről a lényegtelenbe.

A keresztény vallás szerint a lélek mélye, ahol a szabad elhatározások születnek, nem hozzáférhető a démonok számára, csak a halálos bűn helyezi az emberi személyt mindenestül a sátán hatalma alá. Fivejszkij bűnös, hiszen megölte lánygyermekét. Bár nem testi valójában gyilkolta meg, a lelkét nyomorította meg szeretetlennel neveléssel, a cselédnél is mellőzöttebb sorsra juttatásával. Papi hivatása ellenére sem tudott fölőni az isteni kihíváshoz, nem

Dávid király útját választotta, aki akkor is hitte, hogy Isten megmenti, amikor magát erre méltatlannak találta. Végig tagadja, hogy elkövette az egyetlen halálos bűnt, amelyet Isten nem bocsájt meg: a folyamatos hitetlenséget, amiért nem remélhet megváltást. Vaszilij atyát a halál a kitaposott, széles út közepén érte. „Mert a bűn zsold-

⁸ Jób 6.14

⁹ Zsolt 138.23-24

ja a halál, Isten kegyelmi ajándéka azonban az örök élet Jézus Krisztusban, a mi Urunkban.”¹⁰ – írja a rómaiaknak szóló levelében Pál apostol.

Andrejev regényében az isteni gondviselés helyét a személytelen fátum veszi át. Vaszilij Fivejszkij tudatában a kiválasztottság érzése és a hit kezdetben szorosan összefonódik. Erős akarattal isteni tettet akar végrehajtani, egy halottat akar feltámasztani. Így akarja bizonyítani magának, hogy létezik isteni kegyelem. A főhősnek ez természetesen nem sikerül, nem is sikerülhet, s a felismerésnek e stádiumában kilép a hit keretei közül. Nem bízik az isteni kegyelemben, igazságtalannak és könyörtelennek tartja Istent, ellene fordul – és a végső lázadás gesztusába dermedve hal meg. A kisregény egy fontos jelenete, amikor Trifon, a semmirekellő, nyomorék paraszt meggyónja, hogy évekkal ezelőtt erőszakot követett el egy serdülő lányon. Az atya „*félelmetesen tisztán látta, milyen rettentően és megváltoztathatatlanul hiányzik ebből az emberből minden emberi, amelyre pedig éppen úgy joga van, mint a bíborpalástos királyoknak vagy a cellájukban rejtőző szenteknek*”. „–De hiszen ezért pokolra kerülsz! – kiáltotta a pap. – Isten irgalmas – mormogta mogorván és sértődötten a koldus. Majd Vaszilij atya lázasan suttogetta: – Nem kerülsz pokolba. Elhitheted, ha én mondom. Én is megöltem egy embert. Egy kislányt. Nasztyának hívják. És nem jár érte pokol. Te a mennyországba fogsz kerülni. Érted? A szentek közé, a jámbor életű emberek közé. Valamennyinél magasabbra. Mindenkinél magasabbra, én mondom neked!” Fivejszkij atyának az isteni irgalmasságot kellett volna hangsúlyoznia és megbánásra készíteni a koldust, mégsem ezt tette. Ez a kijelentése inkább provokációnak tűnik. Miért nincs a bűnösnek büntetés, és miért van a sok szenvedés az ártatlanoknak? Hatalmas véték ez egy pap szájából, hiszen ő tudja, hogy Isten irgalmassága szüntelen és önzetlen szolgálatot jelent teremtményei javáért, még a méltatlanok és az ellenségek iránt is: „*Én pedig azt mondom nektek, szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok üldözőitekért! Így lesztek fiaim mennyi Atyáknak, aki fölkelte napját jókra is, gonoszokra is, esőt ad igazaknak is, bűnösöknek is.*”¹¹ Ugyanez olvasható Lukács evangéliumában is: „*Szeressétek inkább ellenségeiteket: tegyetek jót, adjatok kölcsön, és semmi viszonzást ne várjatok. Így nagy jutalomban részesültök, a Magasságosnak lesztek a fiaim, hisz ő is jó a hálátlanokhoz és a gonoszokhoz.*”¹²

Ugyanez a dilemmája Ivánnak Dosztojevszkij *A Karamazov testvérek* című művében, aki azt a kérdést teszi fel, hogyan lehetséges egy ártatlan gyermek szenvedése, ha van Gondviselés. „*Megértem a bűnben való sorsközösséget, az emberek között, megértem a megtorlásban való sorsközösséget, de nem értem meg a gyermekekkel való sorsközösséget a bűnben, és hogyha az igazság az, hogy apáikkal együtt ők is felelősek apáiknak minden gaztettéért, akkor ez az igazság természetesen nem e világból való, és számomra érthetetlen.*”¹³ Kijelenti, hogy egy gyermek halála elég ok a lázadásra, és ahhoz, hogy elutasítsa Istent. Testvére, Aljosa is látja a problémát, ám reakciója nem a lázadásé, hanem éppen ellenkezőleg: a sírig való alázaté, a mindhalálig szóló engedelmességé. Mivel szíve mélyén ő is megtapasztalta, hogy a világ pusztá logika, tények láncolata, de ezzel szemben és efölött ott áll a szeretet és szépség is – méghozzá mindenekfölött! Pál apostol Kolosszeieknek írt levelében írja: „*Most örülök a ti éretteket való szenvedéseimnek és a magam részéről betöltöm, ami híja van a Krisztus szenvedéseinek az én testemben az Ő testéért, ami az egyház.*”¹⁴

Pál úgy véli, és ez képezi az alapját mindannak, amit ír, hogy valódi egység van Krisztus és tagjai között. Nem vagyunk tőle különállók. Mi a megtestesülése vagyunk, a teste vagyunk. Így hát szenvedésünk sem különálló, Krisztus szenvedésének folytatása, amely még tart a világ életéért. „*A valódi logika (logosz) a Jób és Jézus által felkínált kegyelem*” – írja Richard Rohr *Jób és a szenvedés misztériuma* című művében. Ő szintén a szenvedés értelmét keresi, és úgy gondolja, hogy a hit nem azt jelenti, hogy megvannak a válaszaink, hanem azt, hogy hajlandók vagyunk válaszok nélkül élni. Jóbnak át kell mennie a gyász és a haldoklás szakaszain, a fájdalom tisztítófürdőjén, hogy eljusson az igazi elfogadásig, a teljes szabadságig. Vehemensen kutatja az igazságot, de rá kell jönnie, hogy az igazság inkább személy, mintsem elmélet. Jób könyve szakít a megtorlástannal: nincs összefüggés bűn és szenvedés, erény és jutalom között, nincs közvetlen kapcsolat az életminőség és a morál között. Isten nem bíró vagy szigorú könyvelő. Jób könyve azt hirdeti, hogy merjük szabadon megélni emberi voltunkat, merjünk

¹⁰ Róm 6.23

¹¹ Mt 5.44-45

¹² Lk 6.35

¹³ Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: *A Karamazov testvérek*. Bp: Magyar Helikon, 1971. 314. p.

¹⁴ Kol 1.24

szembenézni a valósággal, a tökéletlenségeinkkel, fogyatékoságainkkal, sebeinkkel, merjünk ezekről beszélni, egyszerűen merjünk emberek lenni: tökéletlenek, sebzettek és sebezhetőek, egyszóval: szerethetőek.¹⁵

Andrejev művében az egzisztencialista filozófia tanai is nyomon követhetők. Elsősorban az egzisztencia alap-élménye, a szorongás, amely több mint pusztán félelem, mert a félelem tárgya konkrétan megragadható. A szorongást három tényező válthatja ki: a halál, a szabadság, illetve Isten. Az ember a szorongásból csak úgy szabadulhat, ha Istenre bízta magát. Fivejszkij atya pap létére nem bízta magát Istenre, többet akart, konkrét bizonyosságot, mert hite nem volt erős. Kierkegaard a 19. század kiemelkedő jelentőségű gondolkodója szerint a kétségbeesés az egész lényünket átfogó „halálos betegség”, és az örök tudatunkból, azaz a szellemünkéből fakad. Az ember saját szintézisét félreérti és saját énjét tudattalanul vagy tudatosan elhibázza: az ember nem tudja, vagy nem akarja Én-jét megvalósítani. Amikor a kétségbeesés az ember Isten-eszméjével együtt létezik, bűnné válik. Az ember nincs bizalommal és hittel Isten iránt, ami a kétségbeesés határozott folyománya. Kierkegaard a *Vagy-vagy* című művében¹⁶ a három stádium elméletét fogalmazta meg. Eszerint a lét három, egyre magasabb rendű stádiuma az önnön megismerésnek és az Istenhez vezető útnak az állomásai. Első az esztétikai stádium, amelyben az egyén a pillanat örömeinek él, ezért lemond létezéséről igazságának megismeréséről, ami szorongással tölti el. Az etikai stádiumban az ember szembesül a lét problémáival, szorongás fogja el, és választani kényszerül a jó és a rossz között, de választása kétséges, ezért szorongása nem oldódik föl. A szorongás vagy kétségbeesés csak a vallási stádiumban oldódhat fel, melyben Isten megmutatja a helyes utat, Fivejszkij nem jutott el a harmadik stádiumig, a másodikonál botlott meg, a lét problémáival szembesülve szorongása a démoni erőknek adott helyet, nem pedig az isteni gondviselésnek és kegyelemnek.

A regény expresszionista stílusjegyeket hordoz. Az expresszionizmus az avantgárd egyik legelső és egyik legjelentősebb irányzata. Ez az irányzat az intenzív belső tartalmak kifejezője, a kiáltás művészete; a kirobbanó szubjektivitás, elsősorban a kitörő indulat, a lázadás megnyilvánulása. Sajátos feladata a társadalom elesettjeivel való együttérzés kifejezése is, és gyakran ábrázolja a magányt, akár egyéni, akár társadalmi szinten. Negatív válfajai pl. a csalódottság, a kétségbeesés, az undor vagy akár az átok. Andrejev művének érdekessége, hogy a korai expresszionista festők ecsetkezelésének a jegyeit is magán viseli a mű. Nyers, élénk, nem kevert színek lépten-nyomon felbukkannak: „verőfény”, „valami fehér dolog”, „gabonakévék”, „gyertyák sárgás fénye”, „kis lámpa kékes fényében... fekete szempár”, „szikrázó fehér”, „aransárga homokrögök”, „sötétvörös lángnyelv”. Az expresszionisták általában torzított formákat alkalmaztak, erre rímelt az örült, torz gyermek alakja is, de föllelhető a környezet leírásakor is: „... úgy tetszett nekik, hogy még a kis faházikó is félelmetesen megváltozott: mintha egészen összezsugorodott és meggörnyedt volna, s ijedten fűlelne...”. A szövegen végigvonuló, gyakran súlyos színek is tükrözik a félelmet, a szegénységet, a démoni jelenlétet. A sötétség erőinek szimbólumai végigvonulnak az elbeszélésen, és növekednek. Találkozunk örülettel, tüsszel, emberfeletti erővel. A mű olvasása során Vaszilij egyre soványabbnak és magasabbnak látjuk, egyre feketébbnek, odvas, fekete fogsora lesz, göcsörtös, horgas ujjai, vonzódik a sötétséghez és a hideghez, nem érzi a bomló hulla szagát. Fogyatékos gyermeke éppen vízkeresztkor született – éjszaka –, melyhez babonák, démonokhoz kötődő hiedelmek kapcsolódnak. Több szláv nép hagyományában karácsony és vízkereszt között csapatostul jönnek kisgyermek alakjában a démonok, és szülő nőket, gyermekágyasokat bántalmaznak. Démoni tulajdonságokra utal a kisregényben az is, hogy a gyermek gyakran harap, valamint rovarokat eszik. Torzulása, erősödése lépésenként lekövethető. Amikor megszületett „nagy feje volt és vékonyka lába”, majd „félíg gyermeki, félíg állati lény volt”. A negyedik évét betöltötte „de még nem kezdett el járni, beszélni sem tudott, csak egyetlen szót: 'adj'; rosszindulatú volt és követelő, s ha nem adtak oda valamit, amit kért, üvöltöni kezdett dühös, állati hangon, s kinyújtott kezén begörbültek az ujjak, mint ragadozó karmai. Nem volt szobatiszta, maga alá csinált, mint az állat az alomra.” Később „állandóan harapni próbált, és fenyegetően vicsorgatta a fogát, mint egy kutya.” A külseje is undorító és félelmetes: „keskeny, egészen kisgyermekes vállán apró koponya ült, arca azonban óriási volt.” Később a papné attól retteget, hogy a gyermek erősödik: „Mi lesz akkor, ha megtanul járni?” „...láttam, hogy mozgatja a lábát.” Szórakozása, hogy gondoskodó testvére haját tépi, és hogy „elevenen megeszi a svábbogarakat.” A papné halála után „a hülye gyerek apró, összenyomott koponyáját lehajtva,

¹⁵ Richard Rohr: *Jób és a szenvedés misztériuma*. Bp.: Ursus Libris, 2007. 234. p.

¹⁶ Soren Kierkegaard: *Vagy-vagy*. Bp.: Gondolat, 1978. 1116 p.

kartonból kis skatulyákat ragasztott... szorgalmasan dolgozott... Pa-pa – mormogta a nemrégiben megtanult szót, s alattomban haragos és riadt pillantást vetett az apjára.” „Erőlködve forgatja fejét, vékony, élettelen lába, görbülő lábujjai, finom, földet sosem ért két talpa gyengén lóbálózik, mintha tehetetlenül futni készülne.” Majd amikor a pap felkiáltott: „Hiszek, Uram, hiszek!”, a „fiú nevetett. Az értelmetlen, baljóslatú röhögés egészen füléig kettészakította az óriási, mozdulatlan álarcot, a szélesre tátott szájából feltartóztathatatlanul áradt a zötyögő, különös, üres hahota.” Fivejszkij teljes átalakulását is ekkor láthatjuk: „Iván Porfirics vérvörös lett a dühtől, felpillantott a papra, s tátott szájjal mozdulatlanra dermedt. Feneketlenül mély, félelmetes fekete szempár meredt rá, olyan, mint a mocsár vize, s a tekintet mögött valami hatalmas lény élete lüktetett...”

A sorslények jelen vannak a világ hiedelemrendszerében. Leggyakrabban nők töltik be ezt a szerepkört, például bába, boszorkány, tündér alakjában. Nagy jelentőséggel bír a sors kimondása, megnevezése. Fátum: ami elhangzik. Ebben a műben a papné ez a szerep, aki tűz által hal meg. A démon nevét azonban ő sem mondja ki, ám kimondatlan szavai elárulják a gyermek igazi valóját, neve említése helyett azt mondja: „Tudod, hogy kiről beszélek.”

Az évszakok és a napszakok is a sorsszerűséget ábrázolják, egyúttal kifejezi az emberekben végbemenő folyamatokat. „Boldog életének hetedik esztendejében egy forró júliusi délből” „És ettől kezdve egész életében rettegett a derűs nappali verőfénytől.” – Megismétli: „És Vaszilij atya házában hamarosan mindenki rettegni kezdett azoktól a verőfényes nyári napoktól, amikor túlságosan ragyogva tűz a napfény, és sugaraiban vakítóan csillog az alattomos folyó.” „... egyre riadtabbakká váltak, minél magasabbra emelkedett az égen a ragyogó vidám napkorong.” A démoni jelenlétet hangsúlyozza a fehér szín: „... mindenütt kalászkok hajladoztak vékony szárúkon, feje fölött a határtalan, izzó júliusi égbolt feszült fehéren a nagy hőségtől.” Az emberekben végbemenő változások, érzések a természeti környezetben is megjelennek. Az ábrázolt külvilág nem más, mint a főhős érzéseinek és tudatállapotainak vizuális kivételése. Pünkösöd másodnapján temették Moszjagint, „furcsán, baljóslatúan kezdődött a nap, mintha a természet súlyos, alaktalan zűrzavarral akarna válaszolni az emberek zűrzavarára.” Fivejszkij atya sorsának szimbolikus fordulópontjával szembesülünk, ahol még van választás, amikor megérezve valami „szörnyűséges” közeledését, félelmében többször is arra kérte feleségét, hogy gyújtson világosságot. Az éjszaka vége felé azt mondja feleségének: „Minek ennyi világosság? Oltsd el.” Ez az a pont, ahol szabad akaratából elfordul Istentől, és a sötétséget választja. „Arca azonban sápadt volt, a halál áttetsző halványsága ülte meg, s szeme körül nagy, fekete karikák: mintha azokba rejtőzött volna az éjszaka, s nem akarna tágítani onnan.”

Vaszilij Fivejszkij nem vette figyelembe, hogy Isten nemcsak megteremtette a világot, hanem jóságos akaratával céljág is vezet. Ez az isteni tevékenység a gondviselés, mely különleges módon irányul az emberre, kizárja, hogy a világ története a vak fátum, vagy az értelmetlen véletlen jegyében folyjon. Ám Fivejszkij atya hite fátumhit, s ez lehetlenné tette erkölcsi életét és tétlenségre kárhoztatta, nem segített hívein, elzavarta őket, hogy Istentől kérjenek választ életük nehézségeire. Alapvető jelentőségű tehát a végzet fogalma, amely az elbeszélés során egyrészt valamiféle feltételezett titokzatos, isteni elgondolással kapcsolódik össze, másrészt pedig az emberi élet tragikusan megélt eleve elrendelt voltával (a titokzatos, sötét végzet az elbeszélés vezérmotívumává válik). A cselekmény előrehaladása során folyamatos utalások erősítik a főhős életét uraló kettős erő jelenlétét: egyrészt az igazságos és kegyes isteni gondviselését, másrészt a titokzatos és kegyetlen végzetét. Andrejev nem hitegeti az olvasót, már az első soroktól kezdve nyíltan érezteti Fivejszkij atya végzetes sorsát. Ez az apokaliptikus vég azonban nem általános, bár jól tükrözi a századelő orosz értelmiségének közérzetét, az olvasónak nem kell elhinnie azt, hogy a világ a jóságos Isten nélkül való lenne.

Mindezek mellett azonban a hozzá járuló, neki gyónó szerencsétlenek terheit mind magára akarta venni. Megváltójukként próbált rajtuk segíteni, gögös tenni akarása olyannyira sikertelen volt, hogy ő maga is összeroppant a terhek alatt. Hite torz, hiszen Isten szolgálatát rabsággént érezte még utolsó pillanataiban is. Istenséghez intézett daccal teli szavai azt tanúsítják, hogy a feltétlen hithez valamilyen komoly csodára volt szüksége Isten létének megerősítésében, vagy saját hitének megingathatatlanságához. Ezt azonban sem Jepifanyij szerzetes, sem pedig Avvakum protopópa nem igényelte. Ők erős hitük révén mégis kiérdemelték a csodákat. Fivejszkijnek föltétlenül gyógyírra és legfelsőbb vigaszra volt szüksége. Ezt a gondolatot fogalmazza meg Nietzsche az *Emberi túlságosan is emberi* című művében: „Az emberiség fejlődése során olyan sebezhető, érzékeny és szenvedő lett, hogy föltétlenül gyógyírra és legfelsőbb vigaszra van szüksége; mindebből az a veszély is előáll, hogy az ember elvérzik a megismert

igazságtól.¹⁷ Nietzsche itt idézi Byron halhatatlan verssorait is, melyek szintén ugyanezt fejezik ki: „A tudás bajt hoz: akik a legtöbbet tudják, / A legmélyebben gyászolják a végzetes igazságot. / A tudás fája nem az életé.”¹⁸

Amikor a Fivejszkij atyának gyónó Trifon az atya kijelentése szerint nem kerül pokolra, akkor kiérződik a főhősöből a csalódottság, hogy a bűnért nem jár büntetés. A bűn történelmének egészen a kezdetén kirajzolódik a bűn, az ítélet és Isten kegyelmének kapcsolata. Istennek meg kell ítélnie, kárhoztatnia kell a bűnt, ugyanakkor a kegyelem ígérete mindig ott van, mindig a rendelkezésére áll annak, aki igényt tart rá. Andrejev *A kormányzó* című novellája azonban már a „Megtorlás Törvényére” épül. Ember ítél ember felett. A kormányzója fényűző életet él, a nép viszont egyre elégedetlenebb. A külvárosi gyár munkásai három hete sztrájkolnak. A többeszes felzúdult tömegbe lövetett a kormányzó, melynek eredménye negyvenhét halott és rengeteg sebesült. A halottak között asszonyok és gyermekek is vannak. A város elöljárója akkor ébred rá tetteire, amikor meglátja a halottakat, s azok arcát. Tudja, hogy az összeesküvők az életére törnek, mert hisz az „*őségi törvényben: szemet szemért*”. Ő mégsem menekül el, várja saját halálát. Egy beszélgetés során derül ki, hogy megbánta tettét, és ha őt megölik, „*maguk is megbánják. [...] De hát akkor minek megölni? Nem ostobaság ez?*” Sem a kormányzó, sem a munkások nem vesznek tudomást a magasabb rendű, nagyobb tekintélyről, Istenről, sem pedig az emberen túlmutató erkölcsi normáról. Ilyen körülmények között az ember bitorolja Isten helyét, miközben azt véli, hogy csak embertársainak vagy saját lelkiismeretének ítélete fenyegeti.

Leonyid Andrejev művei az emberekben végbemenő lelki drámát tárják fel. A keresztények című novellája egy rendkívül egyszerű jelenetet dolgoz fel, mégis mély kérdéseket boncolgat. Míg a kormányzó bünbánatot gyakorol, itt szó sem lesz megbánásról. A helyszín egy bírósági tárgyalás, ahol a tanúknak esküt kell tenniük a Bibliára. A mű főszereplője egy prostituált, aki nem hajlandó letenni az esküt a Bibliára, mert bár pravoszláv vallású és hisz Jézus Krisztusban, nem keresztény. „*Nem vagyok keresztény*” – mondja – „*Ha keresztény volnék, akkor nem üznék ilyen foglalkozást.*” A többi tanú minden gond nélkül leteszi az esküt, ezért az elnök egy papot hívat, hogy győzze meg a prostituáltat: – *A mi urunk Jézus Krisztus a házasságtörő asszonynak is megbocsátott, amikor az megbánta bűnét.*” – *Merthogy az megbánta, de hát én mikor bántam meg? – Eljő majd az óra, amikor az Úr megvilágosítja lelkét, és maga is meg fogja bánni. – Dehogyan! Talán majd ha megöregszem és halálom közeleg, akkor megbánom, de hát mit ér az ilyen bünbánat? Egész életemben folyton csak vétkeztem, aztán egyszerre csak fogom magam és megbánok mindent? Ugyan kérem! Ezen már nem lehet változtatni!* A prostituált főhős ugyanúgy, ahogyan Fivejszkij atya és a kormányzó, hitetlen. Míg az atya az isteni gondviselésben és kegyelemben nem hisz, a kormányzó az isteni ítéletben, addig ő a bünbocsánatban.

Andrejev kiválóan ragadta meg e három művében a keresztény hiten keresztül az emberek drámáját. Ám drámájukban ők passzív áldozatok, tragikus kiszolgáltatottságukat önmaguk hitetlenségének és az Istenbe vetett bizalom hiányának köszönhetik. Elgondolkodtató, egyszerűsített megválaszolatlan kérdéseivel eresztékeket üt a kereszténység alappilléreire.

¹⁷ Friedrich Nietzsche: *Emberi – túlságosan is emberi* Szeged: Szukits, 2001. 26. p.

¹⁸ Idézi Nietzsche – u. o. 26. p.